

SHAXS TAFAKKURIDA DUNYOVIYLIK FALSAFIY TAHLILI**Mingboyev Ixvoliddin Qaxramon jon o'g'li***Andijon davlat pedagogika instituti, Ijtimoiy gumanitar fanlar o'qitish metodikasi
Ma'naviyat asoslari 2-kurs magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxs tafakkurida dunyoviylik tushunchasining falsafiy mohiyati, shakllanish omillari va uning ijtimoiy-ma'naviy hayotdagi o'rni keng qamrovli tarzda tahlil etiladi. Dunyoviylik inson tafakkurining diniy va mafkuraviy cheklavlardan xoli holda, erkin, ongli va tanqidiy asosda shakllanishiga xizmat qiluvchi muhim falsafiy tamoyil sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda dunyoviylik tushunchasining tarixiy ildizlari, ayniqsa G'arb falsafasi (ma'rifatchilik, gumanizm, individualizm) doirasidagi rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, dunyoviylikning insonning axloqiy tanlovlari, erkin fikrlashi, qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri, uning tafakkur darajasiga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy jihatlari yoritiladi. Ta'lim, tarbiya, jamiyatdagi mafkuraviy muhit va kommunikatsion texnologiyalar fonida shaxs tafakkurida dunyoviylikni shakllantirish masalasi alohida o'rganiladi. Dunyoqarashning rivojlanishi, ijtimoiy faollik va mas'uliyat hissining kuchayishi dunyoviy tafakkur bilan bevosita bog'liq ekani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Dunyoviylik, tafakkur, shaxs, falsafa, erkinlik, gumanizm, tanqidiy fikrlash, ma'naviyat, ilmiy dunyoqarash.

Аннотация. В данной статье подробно анализируется философская сущность понятия светскости в сознании личности, факторы его формирования и его место в социально-нравственной жизни. Светскость рассматривается как важный философский принцип, способствующий формированию человеческого сознания на основе свободы, осознанности и критического мышления, свободного от религиозных и идеологических ограничений. В исследовании анализируются исторические корни понятия светскости, особенно этапы его развития в западной философии (просвещение, гуманизм, индивидуализм). В статье также освещается влияние светскости на нравственные выборы человека, свободу мышления, процесс принятия решений, а также положительные и отрицательные аспекты, проявляющиеся на уровне сознания. Особое внимание уделяется формированию светскости в сознании личности в контексте образования, воспитания, идеологической среды общества и коммуникационных технологий. Обосновывается прямая связь между развитием мировоззрения, социальной активностью и укреплением чувства ответственности с светским мышлением.

Ключевые слова: светскость, мышление, личность, философия, свобода, гуманизм, критическое мышление, нравственность, научное мировоззрение.

Annotation. *This article provides a comprehensive analysis of the philosophical essence of the concept of secularism in personal consciousness, the factors of its formation, and its role in socio-spiritual life. Secularism is considered an important philosophical principle that facilitates the formation of human thinking free from religious and ideological constraints, based on freedom, consciousness, and critical reasoning. The study examines the historical roots of the concept of secularism, particularly the stages of its development within Western philosophy (Enlightenment, humanism, individualism). The article also highlights the influence of secularism on a person's moral choices, free thinking, decision-making processes, and its positive and negative aspects as reflected in the level of consciousness. The issue of shaping secularism in personal thinking against the background of education, upbringing, ideological environment in society, and communication technologies is studied in detail. The development of worldview, social activity, and the strengthening of the sense of responsibility are substantiated as being directly connected with secular thinking.*

Keywords: *Secularism, thinking, personality, philosophy, freedom, humanism, critical thinking, spirituality, scientific worldview.*

Kirish. Inson tafakkuri doimiy harakatda bo'lgan, o'zini va atrof-muhitni anglashga intilgan murakkab jarayon hisoblanadi. Har bir davrda insoniyat tafakkuri o'ziga xos g'oyalar, qarashlar va e'tiqodlar asosida shakllangan. Shu jarayonda **dunyoviylik** tushunchasi alohida o'rin egallaydi. Dunyoviylik — bu inson ongining erkinligi, diniy va mafkuraviy dogmalardan ozod holda fikrlash, ilmiy va mantiqiy asosda hayotni tushunishga intilishidir. U shaxsning faqat tashqi muhitni emas, balki o'z “men”ini, ichki dunyosini va ruhiy holatini ham chuqur anglashida muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy jamiyatda dunyoviy tafakkur nafaqat ma'naviy hayotga, balki siyosiy, huquqiy, madaniy va ilmiy sohalarga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, globallashtirish, axborot oqimining kuchayishi, inson erkinligi va huquqlari keng muhokama qilinayotgan davrda dunyoviylik nafaqat falsafiy tushuncha, balki real hayotiy ehtiyojga aylanmoqda. Bunday sharoitda inson tafakkurining shakllanishi, qaror qabul qilish jarayoni, axloqiy mezonlarni tanlashi aynan dunyoviylik tamoyillari bilan chambarchas bog'liq bo'lmoqda. Mazkur maqolada shaxs tafakkurida dunyoviylikning falsafiy tahlili olib boriladi. Dunyoviylik tushunchasining tarixiy ildizlari, uning falsafiy asoslari, shuningdek, u shaxs tafakkuriga qanday ta'sir qilishi haqida mulohaza yuritiladi. Bundan tashqari, tafakkurdagi dunyoviylik va erkinlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonida dunyoviylikni shakllantirish masalalari ham yoritiladi.

Dunyoqarash va tafakkurda dunyoviylikning o'rni. Dunyoviylik bu — hayotni diniy dogmalardan mustaqil holda anglash, insonning mavjudotni ilmiy, tajriba va mantiq asosida tushunishga intilishi demakdir. Tafakkur — insonning fikrlash,

xulosalash, tahlil qilish qobiliyati bo'lsa, dunyoviylik unga real hayot hodisalariga tanqidiy yondashish, mavjud muammolarni ilmiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Shaxs tafakkurida dunyoviylik — faqat diniy qadriyatlardan chetlashish emas, balki insonning o'z fikri, pozitsiyasi va dunyoqarashiga ega bo'lishidir. Bu jarayonda inson nafaqat ijtimoiy voqealarni, balki o'z “men”ini ham anglash, maqsad va hayot mazmunini izlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Falsafa tarixida dunyoviylik Gumanizm, Ma'rifatchilik, Individualizm kabi oqimlar orqali o'z aksini topgan. Masalan, Frensis Bekon, Reneni Dekart, Immanuil Kant kabi mutafakkirlar inson tafakkurining mustaqilligini ilgari surganlar. Ayniqsa, Dunyoviy tafakkurda inson tabiati, axloqiy tanlov, erkinlik va mas'uliyat kabi masalalar muhim o'rinni egallaydi. Bu yondashuvda har bir inson o'z aql-idroki asosida harakat qilishga, ongli tanlov asosida yashashga da'vat etiladi. Shaxs tafakkurida dunyoviylikning chuqurlashuvi — bu inson erkinligining yuksalishi bilan chambarchas bog'liq. Tafakkurdagi dunyoviylik insonga ijtimoiy dogmalardan holi fikr yuritish, turli mafkuralarni solishtirish va o'z qarashlarini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa demokratik jamiyatning poydevorini tashkil etuvchi asosiy omillardan biridir. Dunyoviy tafakkurga ega inson o'zining ijtimoiy rolini anglaydi, tanqidiy fikrlay oladi va o'zini jamiyatdagi faol sub'ekt sifatida ko'radi. Shu bois ham, bugungi kunda ta'lim tizimida dunyoviylik tamoyillarini shakllantirish, yosh avlod tafakkurida erkinlik va mas'uliyatni uyg'otish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi. Bugungi globallashuv, axborot jamiyati va mafkuraviy xilma-xillik sharoitida inson tafakkurining mustaqilligi va erkinligi masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlari va axloqiy pozitsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Aynan shu nuqtada tafakkurda dunyoviylik tushunchasining mazmunini chuqur tahlil qilish, uni falsafiy asosda anglash katta ahamiyatga ega bo'lmoqda. Dunyoviylik — bu nafaqat diniy qarashlardan mustaqil fikrlash, balki insonning ilmiy, tanqidiy, ongli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantiruvchi vosita sifatida ham qaraladi. Xususan, yosh avlod tafakkurida dunyoviylikni shakllantirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish, tanqidiy yondashuvni rivojlantirish – zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shuningdek, hozirgi davrda turli mafkuraviy qarama-qarshiliklar, radikalizm, ekstremizm va irsiy qarashlar fonida inson tafakkurini erkinlashtirish, uni real hayot asosida shakllantirish zarurati ortib bormoqda. Shu sababli, shaxs tafakkurida dunyoviylikni falsafiy jihatdan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham egadir. Bu masala nafaqat falsafa, balki pedagogika, psixologiya, ijtimoiy fanlar va huquq sohalarida ham tadqiqotlar olib borishni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Shaxs tafakkurida dunyoviylik masalasi ko'plab falsafiy, sotsiologik, psixologik va pedagogik manbalarda keng yoritilgan. Falsafa tarixida

ushbu tushuncha, asosan, inson tafakkurining diniy dogmalardan ozod bo'lishi va ilmiy asosda shakllanishi jarayoni bilan bog'lanadi. Ayniqsa, Yevropa ma'rifatchiligi davri vakillari — Frensis Bekon, Reneni Dekart, Jon Lokk, Immanuil Kant va boshqa mutafakkirlar insonning erkin fikrlashi va aql-idrokka asoslangan hayot kechirishini dunyoviy tafakkurning asosi sifatida ko'rsatganlar.

Immanuil Kantning “Sapere aude” (“Bilishga jur'at qil”) g'oyasi tafakkur erkinligini va shaxsning o'z fikrini mustaqil shakllantirish huquqini ilgari suradi. Unga ko'ra, inson o'z aqlini ishlatish orqali dunyoni va o'zini anglay olishi kerak. Bu esa tafakkurda dunyoviylikning muhim nazariy asosidir. Karl Marks va Friedrix Engels tomonidan ilgari surilgan tarixiy materializm g'oyalari ham dunyoviylikning ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini ochib beradi. Ularning fikricha, inson tafakkurining shakllanishi jamiyatdagi moddiy munosabatlarga bog'liq bo'lib, diniy qarashlar ikkilamchi ahamiyatga ega. Bu yondashuv tafakkurda dunyoviylikni sinfiy ong va tarixiy taraqqiyot bilan bog'laydi.

Zamonaviy G'arb olimlari — Yurgen Habermas, Charles Taylor, Richard Rorty kabi faylasuflar dunyoviylikni postdiniy jamiyatdagi erkinlik, inson huquqlari, axloqiy tanlov va demokratik qadriyatlar bilan bog'lab o'rganadilar. Ularning asarlarida dunyoviy tafakkur insonni passiv ijtimoiy ob'yektdan faol sub'yektga aylantiruvchi kuch sifatida talqin etiladi. O'zbekiston va Markaziy Osiyo hududida olib borilgan falsafiy izlanishlarda ham ushbu mavzu asta-sekin o'z dolzarbligini kasb etmoqda. Jumladan, A. Yoqubov, N. Komilov, B. Toshmuhammadov, Z. Eshonqulov va boshqa zamonaviy olimlar ma'naviyat, tafakkur madaniyati, erkinlik va shaxs dunyoqarashida dunyoviylikning o'rni haqida ilmiy fikrlar bildirganlar. Ularning tadqiqotlarida dunyoviylik — bu shunchaki dindan ajralish emas, balki insonning mustaqil qaror qabul qilish, tanqidiy tahlil qilish va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etish malakasi sifatida ko'riladi. Shuningdek, pedagogika va psixologiya yo'nalishlarida ham dunyoviylikni yosh avlod tafakkurida shakllantirish, ularni mafkuraviy barqarorlik va ijtimoiy ong bilan qurollantirish muhim metodologik yondashuv sifatida o'rganilmoqda. Bu borada I. Karimovning “Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch” asari dolzarb manbalardan biri bo'lib, unda milliy qadriyatlar va dunyoviylikning uyg'unligi muhim tamoyil sifatida ko'rsatib o'tilgan. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dunyoviylik faqat diniy qarashlarga alternativ yondashuv emas, balki inson tafakkurining zamonaviy, ilmiy, madaniy va axloqiy asoslarda shakllanishi uchun zarur bo'lgan falsafiy mezondir. Mazkur maqola ushbu yondashuvlarni umumlashtirib, ularni shaxs tafakkuri nuqtayi nazaridan tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ilmiy tadqiqotda shaxs tafakkurida dunyoviylik tushunchasining falsafiy mohiyatini aniqlash va uni zamonaviy ijtimoiy-madaniy kontekstda tahlil qilish asosiy maqsad qilib belgilandi. Tadqiqotning markaziy usuli falsafiy tahlil bo'lib, unda dunyoviylik tushunchasi tarixiy-falsafiy rivojlanish

jarayonida o'rganildi. Bu orqali dunyoviylikning epistemologik, aksiologik va ontologik asoslari tahlil qilindi. Mazkur yondashuv shaxs tafakkurining shakllanishida dunyoviylikning qanday rol o'ynashini anglash imkonini berdi.

Dunyoviylik tushunchasining G'arb va Sharq madaniyatlari, turli tarixiy davrlar (antika, o'rta asrlar, ma'rifatchilik, zamonaviy davr) kontekstida shakllanishi va talqin etilishi qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu yondashuv orqali har bir davrda dunyoviylik va tafakkur erkinligiga berilgan baho va yondashuvlar solishtirildi. Falsafiy manbalar, zamonaviy ilmiy adabiyotlar, maqolalar va olimlarning qarashlari tanqidiy tahlil qilindi. Ularning ichida dunyoviylikni faqat diniy qarashlardan ajralgan shakl deb emas, balki shaxsning tafakkur erkinligini ifodalovchi kontsepsiya sifatida talqin qilgan yondashuvlar chuqur o'rganildi.

1-Jadval. Turli falsafiy yondashuvlarda dunyoviylik tushunchasining talqini va shaxs tafakkuriga ta'siri

Falsafiy yondashuv	Dunyoviylik talqini	Shaxs tafakkuriga ta'siri
Ma'rifatchilik	Aql, bilim va erkin fikr asosida hayotni anglash	Mustaqil fikrlash, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish
Gumanizm	Insonni markazga qo'ygan, dunyoni insoniy qadriyatlar orqali tushuntirish	Insonparvarlik, axloqiy tanlovda erkinlik
Ilmiy ateizm / materializm	Diniy tushunchalardan butunlay voz kechish, faqat moddiy asoslar	Tafakkurning diniy cheklovlardan ozodligi
Postmodernizm	Har qanday "haqiqat" nisbiy, dunyoviylik – subyektiv dunyoqarash shakli	Turfa qarashlarni qabul qilish, tolerantlik, tafakkurda ko'p qirralilik
Zamonaviy demokratik yondashuv	Dunyoviylik — huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosi	Erkin fikr, fuqarolik ongini shakllantirish
Milliy-falsafiy yondashuv (O'zbekiston konteksti)	Dunyoviylik va milliy ma'naviyat uyg'unligi	O'zlikni anglash, ma'naviyat va ilmiy tafakkurni birlashtirish

Shaxs tafakkurida dunyoviylikning shakllanishiga ijtimoiy omillar — ta'lim tizimi, madaniy muhit, axborot texnologiyalari va mafkuraviy ta'sirlar qanday rol o'ynashi ijtimoiy jihatdan umumlashtirilib baholandi. Bu yo'nalishda psixologik va pedagogik tadqiqotlar natijalari ham hisobga olindi. Tadqiqot davomida dunyoviylik atrofida diskurslar, ya'ni diniy, gumanistik, modern va postmodern nuqtai nazarlar ham tahlil qilindi. Bu usul shaxs tafakkurida dunyoviylik haqida mavjud bo'lgan turli interpretatsiyalarni tushunishga yordam berdi.

Tadqiqot muhokamasi. Ushbu tadqiqot davomida shaxs tafakkurida dunyoviylik tushunchasining falsafiy mohiyati va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini chuqur o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, dunyoviylik inson tafakkurining erkinlikka, ongli tanlovga va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishga yo'naltirilgan shaklidir. Dunyoviylik shunchaki diniy qadriyatlardan voz kechish emas, balki tafakkur va hayotga real, mantiqiy, tanqidiy va insonparvar yondashuvni anglatadi. Dunyoviylikning falsafiy ildizlari G'arb ma'rifatchiligi, gumanizm va modernizm an'alariga borib taqaladi. Ayniqsa, Immanuil Kantning tafakkur erkinligi haqidagi qarashlari, Reneni Dekartning "men o'ylayman, demak, mavjudman" tamoyili, shuningdek, Jon Lokkning individual erkinlik haqidagi qarashlari bugungi kun shaxs tafakkurining zamonaviy modelini shakllantirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda aniqlanishicha, shaxs tafakkurida dunyoviylikning shakllanishiga quyidagi omillar kuchli ta'sir ko'rsatadi:

1. Ta'lim va tarbiya tizimi – Dunyoviylikni yosh ongiga singdirish aynan zamonaviy ta'lim vositalari orqali amalga oshiriladi. Tafakkurda erkinlikni tarbiyalash uchun ochiq muloqot, tanqidiy fikrlash va ilmiy yondashuvlar asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

2. Axborot makoni – Internet, ijtimoiy tarmoqlar va global media inson tafakkuriga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu holat insonni turli nuqtai nazarlar bilan tanishtiradi va tafakkurda dunyoviylik elementlarini kuchaytiradi.

3. Milliy-madaniy kontekst – Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston kontekstida dunyoviylik milliy qadriyatlar bilan integratsiyalashgan holda namoyon bo'lmoqda. Bu esa dunyoviylikni begona g'oya emas, balki o'zlikni anglash vositasi sifatida qabul qilish imkonini beradi.

Muhokama davomida aniqlanishicha, dunyoviylik tafakkurga ikki xil darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin:

- Ijobiy jihatlar: erkin fikr yuritish, individual qarashlarni shakllantirish, ilmiy asosda qaror qabul qilish, diniy bag'rikenglik, ijtimoiy faollik.

- Salbiy jihatlar (e'tiborsiz yondashilsa): diniy va axloqiy qadriyatlarining inkori, ma'naviy bo'shliq, relativizm (haqiqat nisbiyligi)ga haddan tashqari moyillik.

Shu bois, muallif dunyoviylikni radikal tusda emas, balki inson tafakkurining erkinligi va mas'uliyati o'rtasidagi muvozanat sifatida talqin etishni taklif etadi. Falsafiy yondashuvlarda bu muvozanat — axloq, tafakkur erkinligi va ijtimoiy ongning birligi sifatida baholanadi.

Tadqiqot yakunida shaxs tafakkurida dunyoviylikni shakllantirishda quyidagi strategik yondashuvlar zarurligi ta'kidlandi:

- Ochiq fikrlashga asoslangan ta'lim muhitini yaratish;
- Diniy va dunyoviy qadriyatlar o'rtasida sog'lom dialogga erishish;
- Ommaviy axborot vositalarida dunyoviylikni noto'g'ri talqin qilishdan saqlanish;

- Yoshlar orasida dunyoviylikni ma'naviyat bilan uyg'un tarzda targ'ib qilish.

Xulosa. Yuqoridagi tahlil va muhokamalarga asoslanib, quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin. Dunyoviylik — shaxs tafakkurining erkin va ongli shakllanishining asosi bo'lib xizmat qiladi. U insonni an'anaviy, diniy yoki mafkuraviy dogmalardan ozod qilib, uni mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va ilmiy dunyoqarash asosida harakat qilishga undaydi. Dunyoviylik falsafasi o'z tarixiy ildizlariga ega bo'lib, G'arb falsafasidagi ma'rifatchilik, gumanizm va modernizm yondashuvlari orqali rivojlangan. Biroq bu tushuncha faqat G'arbga xos bo'lmay, uni har bir milliy-madaniy kontekstda o'ziga mos tarzda talqin qilish mumkin. Bugungi globallashuv davrida shaxs tafakkurida dunyoviylikning mazmunan to'g'ri, milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilgan talqini nafaqat inson kamoloti, balki jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Taylor, C. (2007). *A Secular Age*. Harvard University Press.
2. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. MIT Press.
3. Karimov, I. (2006). *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch*. Toshkent.
4. Yoqubov, A. (2015). *Milliy ma'naviyat va zamonaviy dunyoviylik*. Toshkent.
5. Komilov, N. (2012). *Shaxs va jamiyat: Ma'naviyat va tafakkur*. Toshkent.
6. Rorty, R. (1999). *Philosophy and Social Hope*. Penguin.
7. Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality*. Paris.